

АЛЕКСАНДРА В. ЈОВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ,
КАТЕДРА ЗА РУСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

АКАТИСТ КАО ЖАНР ЦРКВЕНЕ ХИМНОГРАФИЈЕ

САЖЕТАК. Рад садржи тумачење акатиста као химнографске форме, указује на његово порекло и развој од прототипа до наших дана. Православни словенски акатисти описују се с гледишта садржаја и даје се њихова могућа подела по овом критеријуму. Следи објашњење структуре акатиста и анализа његових стилско-изражајних средстава, поткрепљена примерима из неколико дела овог жанра насталих у различито време. Изричито се указује на захтеве које сваки акатист треба да испуни како га духовна цензура не би одбацила.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: химнографија, православни словенски акатист, кондак, икос, Свети Дух.

¹ sansvet@verat.net

Циљ рада је да укаже на основне карактеристике акатиста као жанра црквене химнографије у погледу садржаја, структуре, поетике и језика. Рад прати развојну линију овог жанра од прототипа до наших дана, са посебним освртом на православне словенске акатисте.

С обзиром на то да је акатист црквени поетски жанр, његово целовитије сагледавање могуће је тек ако се историјско-филолошко гледиште удружи са одмереним богословским коментарима.

Рад не претендује на исцрпност будући да је замишљен као део докторске дисертације која ће се бавити проблемима акатиста и његовог превода са (руско)црквенословенског на савремени српски језик.

Фундаментални рад о акатистима припада руском истраживачу Алексеју Попову. Објављен је 1903. године у Казану, под насловом *Православни руски акаџисџи*. Попов врло исцрпно обрађује генезу, садржај, структуру акатиста и даје њихову могућу класификацију. Нарочиту пажњу он поклања проблему духовне цензуре, бројним примерима илуструјући квалитете које сваки акатист треба да поседује, али и недостатке који се код овога молитвеног жанра не би смели толерисати.

Међу осталим ауторима који су се бавили овом проблематиком ваља поменути архимандрита Кипријана Керна, свештеника Максима Козлова, руске истраживаче В. В. Лепахина, Ф. Б. Људаговског, А. Н. Стрижева, А. А. Чуркина, И. П. Давидова, Антонину Филонов-Гове, као и истраживаче – припаднике других конфесија: Немце Х. Холца и М. Штајнера, Финкињу Лену Мари Пелтому и др. Обиље радова на тему акатиста, највише у последњој деценији (2000–2010), како на Истоку тако и на Западу, омогућило је заснивање посебне филолошко-теолошке дисциплине под називом *акаџисџилоџија*.

Није нам познато да се неко у Србији студиозније бавио овим жанром црквене поезије, иако је, осим *Акаџисџи* Св. Аве Јустина (Поповића), штампаних постхумно, 1999. године², на српском језику последњих година објављено још неколико значајних акатистника или зборника акатиста (*Акаџисџи свейџима*, *Акаџисџи*

² У зборник оца Јустина ушли су бројни преводи са рускословенског и грчког језика; Авино ауторско дело представљају молитве Св. Јовану Златоусту, Св. архангелу Михаилу, св. апостолима Петру и Павлу, Св. Серафиму Саровском и Св. Стефану Дечанском.

Пресвѣтој Бојородици, оба зборника издата у Београду 2006, *Акаџисѣи*, објављени у Шиду 2006. и др.).

Свакако најзначајнија књига за упознавање старе српске црквене поезије јесте *Срдљак*, објављен у Београду 1970. године.³ Ова књига садржи службе, каноне и акатисте Србима светитељима, како на српскословенском тако и у преводу на савремени српски језик.

Напоменимо да један број акатиста објављених у новије време на српском језику нису преводи са црквенословенског, него дела српских аутора – свештеника, монаха, верујућих мирјана. Такви су Акатист Св. Василију Острошком, ауторско дело презвитера Василија, Акатист Св. Николају Српском из пера презвитера Марјана Кнежевића, Акатист Св. Ави Јустину проф. др Богдана Лубардића, филозофа, Акатист свештеноченику Платону Бањалучком, Акатист свештеноисповеднику Варнави Хвостанском, Акатист великомученику Теодору Тирону, дело игуманије Иларије, Акатисти Бездинској, Пећкој, Лепавинској и Чокешинској икони Пресвете Богородице, Акатист Св. праведном краљу Стефану Милутину, Акатист Св. мученику цару Урошу и Акатист Св. праведном деспоту Стефану Високом.

Има и акатиста који су на српски преведени са грчког језика. Такви су Акатист Св. равноапостолној Текли, чији је аутор Харалампје Бусјас, Акатист апостолу Варнави, Акатист дванаесторици апостола – оба из пера Герасима Микрагиананита.

Акатист је похвална песма, химна православне цркве у част Пресвете Богородице, Господа Исуса Христа и светих која се чита или слуша стојећи, за разлику од катизме, која се чита седећи. Назив потиче од грчке речи *ἀκαθιστος*, која се састоји од одричног префикса *ἀ-* и глагола *καθίζω*, што значи *седим*. Акатист, дакле, дословно значи *неседалан*.

„Као нарочити облик црквеног појања, по материјалу и структури свога садржаја, акатист припада области хришћанске црквене поезије”, пише Попов у поменутом пионирском раду, образлажући да је хришћанска црквена поезија имала свој узор у светој јеврејској, библијској поезији, у првом реду – у псалмима цара Давида (Попов, 1903, стр. 1).

Судећи по списима Св. Григорија из Нисе и Св. Јована Златоуста с краја IV века, са сигурношћу можемо тврдити да је рана

³ Ово тротомно дело објавила је Српска књижевна задруга; његов приређивач је Ђорђе Трифуновић, а преводилац Димитрије Богдановић.

хришћанска богослужбена пракса разликовала различите типове црквених песама: псалам, песму и химну. „У псалмима је сабрано све људско, а у химнама нема ничега људског... Силе небеске поју химне, а не псалме”, сматра Св. Јован Златоусти. И Св. Григорије из Нисе држао се такве хијерархизације: „Псалам је мелодија која захтева музички инструмент; песма је напев људских уста.... Химна је благодарност коју узносимо Богу за дарована нам добра” (према Давыдов, 2002, стр. 62).

Често се у литератури и за свету библијску поезију, и за црквено-хришћанску поезију користи термин *псалмодика*.

Псалмодика обухвата неколико врста поетских дела:

- ране форме, попут псалама Давидових и духовних песама новозаветне тематике насталих на граници нове ере;
- тропарне форме, попут тропара, икоса, стихира итд.;
- речитативне форме, попут величања и макаризама (ублажавања); и
- химнографске форме, попут раних и невеликих по обиму песама старозаветних отаца, кондака, икоса, и каснијих, знатно обимнијих форми, попут канона и акатиста.

Основно својство свеколике псалмодике, те, према томе, и акатиста, јесте духовност, што ову врсту лирике суштински разликује од хуманистичке, класично-европске лирике, поникле на темељима паганског доживљаја света. Централно место осећања у псалмодици јесте вера у Бога, свест о сталном присуству Сведржитеља и о Његовом непрекидном промислу о људима, што се за хуманистичку лирику нипошто не може рећи. Она преноси осећања песника у широком распону – од излива одушевљења од опијености страстима, до туге, очајања, гнева због несрећне судбине и страдања. Световни песник у тренуцима стварања готово редовно заборавља на близину Бога. За духовног песника-хришћанина, међутим, страст је грех, зло, које он оплакује, док страдање представља искушење послато од Бога, призив на добро, корист за душу. Зато је у псалмодици потпуно природан спој страдања и осећања радости.

За песника хришћанина овоземаљски живот је само прелазни моменат постојања, припрема за будући, вечни живот, а човек је биће способно за бесконачно духовно усавршавање. Ово својство псалмодике Попов назива субјективном бесконачношћу, за ра-

злику од субјективне ограничености класичне хуманистичке лирике.

Упоређујући, конкретно, хуманистичке химне и оде са хришћанским, уочићемо да оне, и поред свога узвишеног карактера и спољашње сличности са делима псалмодике, ипак настају на основама осећајности и страсти, или безверја. Суштинско пак својство псалмодичке химне јесте хришћанска вера и бестрашће, чистота осећања и помисли, прожетост духом благодати (в. Попов, 1903, стр. 15–22).

Без обзира на ову битну разлику између хуманистичке и хришћанске химнографије, сматрамо да је вредна пажње и оправдана констатација И. П. Давидова да је грчки акатист осим традиционалних црта јеврејске псалмодике, наследио и одлике античке химнографије, од „заклињања” до „философске теологумене” (терминологија хеленисте Н. А. Рудцове, према Давыдов, 2002, стр. 63). У православној акатистографији заклињањима одговарају многобројна именована и молитвена обраћања за помоћ, утемељена на вери у идентичност суштине речи и предмета коју она означава, док су „философске теологумене” добиле искључиво богословски карактер и представљене су кроз излагање догматских формула.

Расположење акатиста врло је блиско расположењу античког похвалног животописа, енкомија, и одликује се сталном напрегнутошћу интонације и једнозначном, искључиво позитивном оценом хероја, његовом идеализацијом.

Лаудативни карактер својствен је свим хагиографским жанровима и његове корене треба тражити у старогрчкој традицији свечаног говорништва, коју су наследили неоплатонисти, а свети оци цркве IV–VII века (Григорије Богослов, Григорије из Нисе, Псеудо-Дионисије Ареопагит и др.) преиначили у духу катафатичког богословља (в. Давыдов, 2002, стр. 63).

Први акатист био је састављен у част Пресвете Богородице и први пут је отпојан у току свеноћног бденија у Влахернској цркви у Константинопољу 7. августа 626. године, као похвална песма Богомајци због чудеснога издвањења Константинопоља од напада многобожаца – Персијанаца, Авара и Скита. У тексту акатиста, међутим, нема помена о војним походима и победама, него је његова основна тема Блага Вест архангела Гаврила Пресветој Богородици и оваплоћење Сина Божијег.

У литератури до данас постоје бројне хипотезе о времену настанка овог акатиста и његовом ауторству. Како је по форми врло

сличан песмама Св. Романа Мелода (Слаткопојца), традиционално се његовим творцем сматра управо Св. Роман, што би значило да је акатист сачињен почетком VI века. Један број црквених великодостојника и истраживача црквене поезије (укључујући и Попова) ауторство приписује Ђакону Георгију Писиди, савременнику опсаде Константинопоља, а коначну редакцију патријарху Сергију, који га је и увео у црквену употребу. Према овој претпоставци, дакле, акатист је састављен у VII веку.

Новији речници и енциклопедијски приручници, међутим, настанак акатиста ипак везују за V–VI век (Гладышева и Нерсеян, 1998).

У вези с тим сматрамо да вреди истаћи и један потпуно оригиналан поглед на овај проблем. Фински хелениста Лена Мари Пелтома у својој докторској дисертацији брани тезу да први акатист одражава теолошко и аскетско учење о Пресветој Богородици које је доминирало пре III Васељенског сабора, одржаног у Ефесу 431. године, и непосредно након њега, те и настанак акатиста везује за овај период (в. Peltomaa 2001, стр. 20–30).

Акатист Богомајци (познат и као Велики или Благовештенски акатист, или, најпросто – Акатист) седам векова је био уникат, једини представник жанра. Узроци томе до данас нису сасвим разјашњени, али део објашњења свакако садржи писмо Атинског митрополита Михаила Акомината с почетка XIII века. Аутор упозорава да никоме не приличи да саставља акатисте светима како не би био оптужен за новотарије (према Козлов, 1992). Ово место уједно индиректно потврђује мишљење протојереја Г. Флоровског о томе да је први „неседалан” имао богословски дух, да је истовремено био и химна у част Исуса Христа, и химна у част Богородице. У контексту таквог тумачења други акатисти су могли изгледати сувишни.

У почетку се Акатист Богородици певао једанпут годишње, и то само у цркви у Влахерни. Данас се, по црквеним канонима, чита на јутрењу у суботу пете недеље Великога часног поста, као и у саставу правила пред свето причешће.

Иако је у жижи нашег интересовања рецепција прототипа и акатистографија у православној словенској средини, поменућемо да је у римокатоличком свету папа Бенедикт XIV 4. маја 1746. године делио индулгенције за педесет дана за само једно читање Великог акатиста. Такође, вредна је помена и чињеница да је 1934. лондонски свештеник Винсент Мекнеџ превео на енглески

језик ово, по његовим речима, „литургијско и литерарно ремек-дело” (в. Papadeas, 1980).

За сада не располажемо подацима о томе када је традиција читања акатиста заживела у Српској православној цркви, али поуздано знамо да је у Руски манастирски типик праксу читања акатиста увео Св. Теодор Студит у X веку. У колевци руског манастива, Кијевско-печерској лаври, акатист је први пут отпојан 1070. године, по благослову настојатеља Св. Теодосија Печерског.

Тек на измаку византијске епохе појавиће се нови актисти, сви сачињени по формалном моделу Акатиста Пресветој Богородици (он ће остати еталон и за данашње црквене химнографе). Св. митрополит Филарет (Дроздов), и сам црквени песник и велики беседник православне цркве, овако тумачи развој жанра: „Богословски дух свете цркве приметио је да би било неумесно када у славу самога Христа Спаситеља не би постојао тако необичан и величанствен песмопој као што је акатист Богомајци. И тако је састављен Акатист Господу Исусу Христу – Исусу Сладчајшему, испуњен духом покајања, молитве, љубави, умилења.” Речи Св. Филарета Московског истовремено недвосмислено указују и на то да се променио патос акатиста: то више није захвална песма ликујућих победника, него аскетско духовно дело, прожето духом умилења и покајања.

Акатист Исусу Сладчајшем настао је у средини атонских исихаста, ученика Св. Григорија Синаита и Св. Никифора Атонског (Исихаста), крајем XIII, односно почетком XIV века. Као потврда томе служе најстарији рукописи грчког оригинала и словенског превода овог акатиста, који су нађени у библиотекама светогорских манастира. Управо су светогорски исихасти са својим мистичким богословљем, учењем о „умном делању” као литургијском, поставили темеље развоју акатистографије и проширили сферу примене акатиста. Другим речима, Акатист Исусу Сладчајшем сада се могао служити не само у храму на заједничком богослужењу него и у „храму срца” свакога тиховатеља. Тако се акатисти постепено уводе и као келијно молитвено правило (в. Давыдов, 2002, стр. 64–65).

За даљи развој жанра заслужни су константинопољски патријарси Исидор I Бухирас и Филотеј Кокин. На словенском терену патријарх Исидор се прославио као творац седам акатиста: архистратигу Михаилу, Јовану Претечи, светитељу и чудотворцу Николају, Успењу Богомајке, Крсту Господњем, апостолима Петру и Павлу и дванаесторици апостола. Патријарху Филотеју припису-

ју се два акатиста – Свима светима и Живоносном гробу и васкрсењу Господњем.

Акатист Св. Јовану Богослову, сачињен у првој половини XV века, последњи је акатист византијске епохе. Његов аутор је Јован Евгеник.

У поствизантијској епоси код Грка се само спорадично пишу дела овог жанра (нпр. Акатист Св. Анастасији Узорешитељници).

Главна заслуга за ширење акатистографије припада великој Руској православној цркви. У словенској православној средини уопште, „неседалан” стиче велику популарност. Парадоксално је да је управо у наше време овај и по стилистици, и по поетици архаичан жанр готово прерастао у жанр масовне литературе.

Са Акатистом Пресветој Богородици Словени су се упознали преко Посног Триода.⁴ У овој књизи се појавио најстарији превод наведеног акатиста на словенски језик из пера архиепископа Охридског. Сва је прилика да је превод сачињен најкасније до 916. године, о чему индиректно сведочи Теофилактово житије Св. Климента Охридског. Нова редакција превода појавила се на Атосу у првој половини XIV века и њен аутор је вероватно бугарски књижевник старац Јован, док је последња редакција сачињена у Кијеву средином XVII века приликом исправљања богослужбених књига. (в. Козлов, 2000).

Преводни акатисти у Русији стичу највећу популарност у другој половини XIV и почетком XV века, након ширења праксе мистичког исихастичког богословља. Ова епоха позната је као „православна ренесанса” или „културни препород у црквеним оквирима”. Центар руског исихазма била је Тројице-Сергијева лавра, манастир који је основао руски светитељ и просветитељ Св. Сергије Радоњешки, близак светом митрополиту Кипријану, дугогодишњем светогорском подвижнику, заслужном за пренос исихастичке праксе у Русију. Тадашњи најпознатији зборник преводних акатиста био је *Каноник* преподобног Кирила Белозерског из 1407. године.

У литератури нема података о оригиналним словенским акатистима пре XVI века. За овај период у Русији највише се везује широка употреба акатиста чији је аутор Франциск Скорина, белоруски просветитељ родом из Полоцка. Његови акатисти Преслатком имену Исусовом и „Радости” Јовану Претечи штампани

⁴ Литургијска књига православне цркве.

су 1522. године у Вилну (Литванија). Ови акатисти убрзо се појављују и у великоруским, и у српским рукописима.

Подсетимо да су у XVI веку настала и три оригинална српско-словенска акатиста – Светом краљу мученику Стефану Дечанском (1573), Светом првомученику Стефану (1596) и Светом Сави (пре спаљивања његових моштију 1594). Ауторство првих двају акатиста (као и Службе Св. Стефану Дечанском) приписује се даровитом црквеном песнику и сликару, јеромонаху Зографу Лонгину. У науци до сада није утврђено ко је написао Акатист Светом Сави, мада стилистичке особине овог дела многе упућују на претпоставку да га је такође сачинио Зограф Лонгин. Као образац за своје акатисте Зограф Лонгин је користио Велики акатист. Посебну вредност његових акатиста представљају развијени херетизми.

Раније претпоставке да је Пахомије Логотет Србин написао први акатист Светом Сергију Радоњешком, заштитнику Русије, новија истраживања нису потврдила.

Највећи број акатиста написаних у XVII и XVIII веку посвећен је Светом Сергију Радоњешком, а њихово ауторство приписује се кнезу Шахматову, Силвестеру Медведеву и непознатом украјинском (малоруском) химнографу, блиском Кијевском митрополиту Варлааму.

До краја XVIII века у источнословенској средини познати су многи оригинални акатисти – Св. великомученици Варвари, Св. апостолу Јовану Богослову, Св. Стефану Великопермском, Св. Димитрију Ростовском, Св. Алексију Московском, Св. великомученици Катарини, Св. великомученику и победоносцу Георгију итд. Занимљиво је да су у овом периоду акатисти били распрострањенији на југу и западу Русије него у Московској Русији (в. Козлов, 2000).

За појаву акатиста светима, као и у случају Акатиста Исусу Сладчајшем, потребни су били одређени теолошки услови. Традиција тзв. катафатичког богословља у Русији чини основу за настанак акатиста светима. Према Псеудо-Дионисију Ареопажиту, катафатичко или позитивно, потврдно богословље могуће је зато што читав свет, све што постоји представља некакву пројаву лика или подобја Божијег. То би значило да хришћански песник прослављајући светога, прославља, заправо, самога Створитеља. Зато су састављачи акатиста веровали да чине богоугодно дело (в. Давыдов, 2002).

Тек од 40-их година XIX века до почетка друге деценије XX века догодиће се процват акатистологије у Русији. Тада је објављено укупно сто педесет седам нових акатиста; духовна цензура није прихватила преко три стотине акатиста. Главни подстрек развоју овог жанра дао је светитељ Инокентије Борисов, архиепископ Херсонски, који је као Харковски епископ благословио да се акатисти читају у свим црквама, јер је „њихово деловање на народ врло снажно и племенито”. Осим што је прерадио неке акатисте које су тада употребљавали унијати, епископ Инокентије је написао и Акатист пре причешћа Св. Христовим тајнама.

Писци акатиста у тадашњој Русији (као и данас) били су представници клира и верујући мирјани разних професија и сталежа. Као најзначајније и најпознатије можемо издвојити: проф. Московске духовне академије П. С. Казанског, духовног писца А. Ф. Ковалевског, духовну списатељицу Авдотју Глинку, као и свештенослужитеље: С. Соловјова, И. Бељајева, јеросхимонаха Нила и друге.

После обнове Руске патријаршије 1917. године и даље се штампају нови акатисти. Њихови аутори у овом периоду махом су били истакнути црквени посленици: митрополит Венијамин (Федченков), светитељ Тихон, патријарх Сверуски, патријарх Сергије (Страгородски). За стваралаштво митрополита Трифуна Туркестанова карактеристично је приближавање црквенословенског руском језику.

Од седамдесетих година у Русији почиње масовно објављивање акатиста, како у саставу разних издања Московске патријаршије тако и као посебних зборника. Углавном су то била нова издања акатиста из синодалног периода Руске цркве 1700–1917. године.

За словенске акатисте светима карактеристичан је, пре свега, енкомијастички, похвални, а не догматски или богословски карактер.

Покушаћемо да у најкраћим цртама издвојимо основне одлике садржаја словенских акатиста.

Малобројним акатистима који опевају високе догмате православне вере (учење о Богу, који је један по суштини а тројичан у лицима, учење о Спаситељу света, Исусу, Сину Божијем, о његовом оваплоћењу, страдањима, смрти, васкрсењу и вазнесењу на небо итд.) својствена је употреба прикладних формула устављених на васељенским саборима и оскудност песничких слика с обзиром на апстрактност и недостижност њиховог садржаја.

Акатисти светима одликују се далеко богатијом поетском обрадом. Они могу бити посвећени светим подвижницима, преподобнима, мученицима, бесребреницима и јуродивима, светим кнежевима, као и чудотворним иконама Пресвете Богородице, њеном Успењу и Покрову (класификација А. Попова).

Акатисти светим угодницима и подвижницима опевају њихове хришћанске подвиге, смирење, трпљење, кротост, милосрђе, чврсту и непоколебиву веру, способност да зарад ње поднесу највеће напоре, многе невоље и страдања, да се неустрашиво боре са јереси, да је смело разобличавају, спремни и на мученичку кончину из љубави према Христу. По овим особинама хришћански подвижник је сличан хероју. Ипак, између оних које свет назива херојима и хришћанским подвижницима постоји битна разлика. Херој верује у сопствене снаге, свој успех приписује само себи, док хришћански подвижник сав успех приписује Богу, нимало се не уздајући у своје слабашне снаге, него једино у силу Божију која се „у немоћи показује” (2 Кор. 12, 9).

Акатисти светитељима и преподобнима прослављају напоре светих у просвећивању и освештавању пастве благодаћу Духа Светога, у искорењивању штетних и злих обичаја и укоренењању добрих нарави. Светитељи и преподобни зраче смирењем, скромношћу, благочастивом и милосрдном нарави, а изнад свега, љубављу – како према Богу тако према ближњима. Зарад Бога и добробити ближњих они су спремни на највећа одрицања и савладавање сопствених људских слабости. Иако живе као монаси, иноци, у подвигу сиромаштва, удаљени од саблазни овог света, светитељи и преподобни су због свога праведничког живота од света често клеветани, срамоћени, понижавани, гоњени, али све то подносе трпељиво и кротко, спремни да своје дело запечате и мученичким подвигом. Њихова добродетел од Бога понекад бива награђена таквим обиљем благодати да постају чудотворци. Њихово стално морално узрастање не зна за границе те често изазивају и дивљење и одушевљење хришћана, преточено у молитвене похвале.

Акатисти Св. првомученику Стефану, Св. Георгију Победоносцу, Св. великомученици Варвари, Св. Димитрију Солунском, Св. Царским мученицима (цару Николају II Романову и његовој породици) и др. прослављају Христове мученике, који су Христа ради поднели највећа страдања и удостојили се да приме мученички венац. Њихово радосно подношење најтежих мука, често праћено кротком молитвом за сопствене мучитеље било је нај-

снажнија проповед вере, сведочење Христа, које је преобраћало и саме мучитеље.

Свети кнежеви не чине посебан лик светих православне цркве, и акатисти их прослављају или као преподобне – попут Св. Александра Невског, Св. Петра и Февроније, заштитника брака, или као свете мученике – попут мукотрпника (страстотерпаца) браће Бориса и Глеба, првих светитеља које је Руска црква канонизовала.

Подвиг светих бесребреника и чудотвораца (попут Козме и Дамјана, великомученика и исцелитеља Пантелејмона и др.) прославља посебна група акатиста. Као нарочите врлине бесребреника издвајају се нестицање овоземаљског блага, милосрђе и несебична љубав према ближњима, раздавање богатства сиромашнима и потребитима, а особито бесплатно лечење.

Акатист Св. Ксенији Петроградској и неки други славе велики и тешки хришћански подвиг јуродствовања. То је нарочити вид спасења када се хришћанин одриче уобичајеног испољавања људског разума и живота које друштво сматра нормалним. Јуродиви није пустињак, него остаје да живи у свету, и то углавном у великим градовима, за чије је становнике он умно поремећен, ненормалан човек. Јуродиви говори необичне речи и не устручава се да моћницима овог света упути јетку, горку поруку ни онда када се други, обични људи, не усуђују да кажу реч истине страхујући за своје овоземаљско благостање. Ексцентрични поступци јуродивих привлаче пажњу околине и остављају снажан, неизбрисив утисак на људске душе. Јуродиви је бескућник усред града и по природи ствари доспева у средину истих таквих бескућника, људи које је друштво одбацило, често морално посрнулих и изгубљених. И вођен безмерном љубављу коју свет не разуме, јуродиви силази међу те грубе и ојађене душе, уносећи међу њих зрачак светлости и наде својим врлинским животом, истовремено својим примером благотворно делујући и на више слојеве друштва (в. Попов, 1903, стр. 488–572).

Акатистолог И. П. Давидов исправно примећује да је акатист светој личности, поготово у недостатку њених писаних поука, вршио омилитичку функцију. Исто тако, песници акатиста нису занемаривали ни сотериолошки аспект у својим делима: завршни стихови акатиста светима често говоре о вазнесењу у небеске обитељи и о целебној помоћи коју њихове свете мошти пружају верном народу (в. Давыдов, 2002, стр. 65).

Велику групу акатиста чине они у част Покрова и Успења Пресвете Богородице и њених многобројних чудотворних икона. По свом садржају они су блиски свом прототипу, мада имају и одређене специфичности.

Иако прозирна, структура акатиста ипак није једноставна. Она се развила из структуре древног кондака. Велики акатист има двадесет четири строфе (дванаест великих и дванаест малих), које се смењују у форми алфабетног акростиха (крајегранесија), и то после тзв. кукуља или проимија, у словенској традицији познатог као кондак 1. Строфе се у грчкој традицији називају икосима. Кратки икоси или строфе у словенској традицији зову се кондаци. Кондаци се завршавају рефреном *Алилуја* (хвалите Господа). Дуге строфе или икоси садрже тзв. херетизме (хајретизме, хејретизме) или радосне поздраве, узношења, возгласе, запеве (од грчке речи χαίρε – радуј се). Сваки икос акатиста-прото-типа садржи по дванаест херетизама; за дванаестим следи рефрен *Радуј се, Невесѿо Неневесна*. Кукуљ наведеног акатиста је накнадно додат и није везан за садржај химне (в. Козлов, 2000).

Сви акатисти су наследили структуру свог прототипа и броје укупно тринаест кондака (укључујући, дакле, и кукуљ или кондак 1) и дванаест икоса. У кондацима, све до седмог, доминира историјски садржај, а затим, до последњег, тринаестог – догматски.

Сваки кондак или икос излаже некакве теолошке истине, чињенице и догађаје из живота светих и из историје хришћанских празника, као и околности које се тичу светиња.

Кондак има једноставнију структуру од икоса и мањег је обима. Као пример ћемо навести први и други кондак из Великог акатиста:

Теѿи, војвоѿкињи која се дори за нас, узносимо ѿсме ѿобедне, а издавивши се од зла – ѿсме захвалне, ми, слуѿе ѿвоје, Боѿородице. Но ѿошѿо имаш моћ неѿобедиву, од сваке нас оѿасносѿи издави, да ѿи кличемо:

Радуј се, Невесѿо Неневесна! (кондак 1 или кукуљ, проимиј);

Виѿећи сеѿе у чисѿоѿи, Свеѿа смело ѿовори Гаврилу: Твој чудни ѿовор изѿлеѿа несхваѿљив души мојој, јер како ѿовориш о рођењу од бесеменој зачећа, кличући: Алилуја! (кондак 2).

Кондак је, дакле, кратка песма што сажето али живо износи некакав догађај, чудо, појединости које се односе на живот опеване

личности или светињу. Те се појединости излажу у таквом светлу да у крајњем исходу изазову снажно молитвено осећање, које се завршава ускликом алилуја. Осим проимија или кукуља, сви кондаци акатиста завршавају се молитвеним рефреном алилуја.

Кукуљ се пак завршава ускликом који представља закључни рефрен икоса: *Радуј се, Невесіо Неневесна*.

Икоси имају сложенију и разноврснију структуру од кондака. Илустроваћемо их примером из истога, првога акатиста у историји православне цркве:

*Анђео њрвак њослан ди с неба да каже Бојородици: Радуј се! И іле-
гајући Те, Госіоде, како се овајлоћаваш на неіелесни ілас, деша за-
іреіашћен, и сіајаше кличући јој овако:
Радуј се, јер ће ішодом радосіі засјаіи;
Радуј се, јер ће ішодом іроклейсііво ишчезнуіи!
Радуј се, іалоі Агама іозивање;
Радуј се, Еве од суза издављење!
Радуј се, висино недосіијжна људским іомислима;
Радуј се, дудино недоіледна и анђеелским очима!
Радуј се, јер си Царев іресіо;
Радуј се, јер носиш Носіоца свеіа!
Радуј се, звездо која објављује Сунце;
Радуј се, уііродо Божанскоі овајлоћења!
Радуј се, јер се ішодом обнавља сііворење;
Радуј се, јер се у ішеди зачиње Сіівориішељ!
Радуј се, Невесіо Неневесна!*

Као што видимо, икос се састоји из два дела: први део је описан, приповедачки, са историјским или догматским садржајем, док се у другом делу, што следи из првога, прославља света личност у изливима осећања која дате чињенице и истине изазивају.

Кондаци и икоси се смењују у паровима: 1. кондак и 1. икос, затим 2. кондак и 2. икос итд. Овакав пар строфа најчешће је истородног садржаја, али икос нешто детаљније и са више узбуђења излаже предмет. Међу свим кондацима и икосима постоји унутрашња веза, даљи кондаци и икоси произлазе из претходних.

За ток акатиста карактеристично је нарастање и продубљивање молитвеног осећања. Занос достиже врхунац када и нехотице прелази у одушевљено обраћање и молитву светој личности да не остави верне без свога небеског заступништва и помоћи, да им измоли издављење од вечних мука и да их удостоји рајског блаженства:

О, свехвална Маји, која роди Реч светију од свих светиш, њримивши овај садашњи њринос, издави од најасиши сваке и ослододи будућих мука све који кличу: Алилуја!

Када занос треба стишати, акатист опет упућује верника на први икос и први кондак. (в. Попов, 1903, стр. 582–616).

Осврнућемо се укратко и на одлике стила и језичко-изражајних средстава овог жанра.

У Великом акатисту је по први пут у византијској књижевности извршен прелазак са хомеотелеута, низања облика са једнаким завршетком, на стиховни ритам.

За преводне словенске акатисте карактеристично је да су очували, пре свега, дух, смисао, па чак и синтаксу и творбу речи оригинала. Неке су се формалне тананости у преводу губиле, попут реторичких фигура, метрике, акростиха оригинала, али је црквенословенски превод Великог акатиста био дело високе уметничке вредности, које је утицало на свеукупну словенску преводну химнографију, а она је била ванредно богата и на идејном, и на стилистичком, и на ритмичком плану, и на плану интонације итд. Зато М. Козлов и сматра да нису у праву традиционални проучавачи овог жанра када о словенским акатистима говоре као о прози, ма била она и ритмичка.

„То су дела духовне поезије, у чијој основи лежи молитвословни стих, који потиче од византијског, и, у крајњој линији, од библијског стиха. За разлику од уобичајеног, молитвословни стих се не одликује крајњим ритмичким сигналом у реду (римом, клаузулом), него почетним – обраћањем, вокативом (*О, свехвална Маји...*), императивом (*Радуј се...*), синтаксичком инверзијом (*Бурю внуишь именя љомышлений сумнишельных...*) (в. Козлов, 1992).⁵

Сви икоси имају идентичну ритмичку слику, засновану на изосилабизму и смењивању акцендованих и неакцендованих слогова. Метричка структура акатиста је сложена: херетизми су у икосима обједињени у по шест парова, при чему у сваком пару један ред као у огледалу одражава други: при најстрожем изосилабизму они су повезани парном римом, то јест свака реч у једном реду римује се са одговарајућом речи у другом реду. Понекад рима одсуствује. За синтаксичку и семантичку слику Акатиста карактеристична је редовна примена принципа старозаветне

⁵ У наведеном стиху синтаксичка инверзија се није очувала у преводу на српски језик.

поетике *parallelismus membrorum* – логичке и семантичке антитезе или синонимије (Козлов, 2000).

Навешћемо примере контраста из поменутога Великог (Благовештенског) акатиста:

Радуј се, чудо о коме многи говоре анђели; // радуј се, многи оолакивани њоразе демонима.

Синонимију илуструју стихови:

Радуј се, дрво краснога њлога којим се хране верни; // радуј се, дрво доброј хлада њод које се склањају многи.

В. В. Лепахин у вези са овим паралелизмима примећује присуство великог броја антиномија у акатистима, и то издваја као једну од главних одлика жанра:

Радуј се, јер се небеско радује са земаљским! // радуј се, јер земаљско ликује са небеским (Икос 4, 5–6).

И сам рефрен Великог акатиста: *Радуј се, невесио Неневесна* јесте антиномија, изражена помоћу оксиморона.

„Сви жанрови црквене поезије су пуни антиномија”, истиче Лепахин, и додаје да „оне служе као неприметан, али врло делотворан начин формирања православног догматског мишљења..., и представљају врло важан фактор васпитања личнога религиозно-опитног прихватања православног догмата у свој њиховој антиномијској дубини” (Лепахин, 2002).

Акатисту је својствена концентрична структура поређења: она се нижу око једне централне личности или појма. Тако се, нпр. на Пресвету Богородицу у поменутом Великом акатисту односи сто четрдест пет поређења. Оваква структура води порекло из Светог писма Новог завета, а типична је и за светоотачку егзегетику.

Употреба стилских фигура и песничких слика у акатистима нешто је сложенија и разликује се од употребе стилско-изражајних средстава у хуманистичкој поезији, где се лепота предмета исказује пластичним, рељефним сликама, јасно ограниченим у простору и времену. Духовни песник пак стоји пред сложеним задатком да духовно искаже конкретном, материјалном сликом, али не дозволивши да телесна слика ограничи и закљони духовно, него, напротив, настојећи да га она „рељефно открива изазивајући у души одговарајући утисак, истовремено сама отпадајући попут љуске, нестајући у својој телесности и физичкој ограничености” (Попов, 1903, стр. 592). Тако се, нпр. духовни лик

праведника Светог Сергија Радоњешког у акатисту пореди са драгим камењем, духовни лик Св. Димитрија Ростовског упоређује се са разним музичким инструментима – удараљкама, жичаним, дувачким инструментима, који тек у својој укупности могу осликати духовни предмет у његовој ширини и дубини.

Нагло и брзо смењивање песничких слика у акатистима није случајно, оно треба да спречи да се слике кристалишу у рељефне облике предмета и појава материјалног света, чинећи да „брзо нестају, испадају из памћења једна другу потискујући” (Попов, 1903, стр. 594). Међутим, њихов траг остаје у души као утисак и продубљује се приликом понављања истородних предмета.

За исказивање духовног света у акатистима се могу срести светлосни предмети и појаве попут свеће, кандила, луче, огња, пламена, зоре, сијања, светила, сунца и сл. Сви они заједно стварају у души читаоца утисак духовне светлосности.

Срећу се и поређења са источником, извором, струјом, реком, кладенцем, пучином и сл., којима се представља хришћанска чистота, небеска милост, чуда. У Акатисту Пресветој Владичици нашој Богородици користе се метафоре попут лествице, моста, облака, тамјана који се диже увис, стварајући утисак духовног стремљења увис:

*Радуј се, лесѿвице небеска којом сиђе Бој;
Радуј се, мосѿе који ѿреводи са земље на небо! (икос 2).*

У неким акатистима песник користи поређења са крином, ружом, цветом, или пак смирном, миомиром, кадионицом, када треба изградити духовни лик што се одликује чистотом, молитвеношћу, светошћу, неспутаносћу телесним и материјалним узама. Неретко се свете личности из акатиста пореде са старозаветним пророцима (в. Попов, 1903, стр. 590–603).

Понекад се у акатистима појављују игре речи и пријатне алитерације:

*Радуј се, дезнадежних наго! Радуј се, јер си Бесѿлојној овајлојшила!
(Акатист Брзопомоћници, икос 4 и 5).*

Радуј се, чисѿа, јер си чисѿо Чисѿоја заволела! (Акатист Св. великомученици Катарини, икос 8).

Словенске духовне песнике привлачили су естетика и богате лексичке могућности акатиста. Почетком XV века појавио се стил *ѿлешенија словес*, који одражава схватање стваралаштва као свештенодејства. „Дођите да се причестимо речима” (према Да-

выдов, 2002). Овакво схватање црквене уметности полази од теолошких премиса да је Реч Божија, записана у Светом писму, словесна икона видљивог и невидљивог света, те да људска реч, као лик Речи Божије, постаје иконична, преображавајући се у молитвену реч-икону. Врхунац вербалне иконе представља Јеванђеље, као и богослужбена поезија – стихире, тропари, канони, акатисти и др. Најзад, важно је нагласити и то да иконично није само оно што представља лик Прволика, него и оно што га синергијски испољава. Отуда вера да се и преко људских речи у молитвеним стиховима човек причешћује Божанским енергијама (в. Лепакхин, 2007).

Прве илустрације Великог акатиста појављују се у монументалном сликарству и иконопису почев од XIII века, и то прво у Србији, а потом у Русији – од XIV до XV века. На исти период се одnose и први илуминирани рукописи Великог акатиста (Гладышева и Нерсесян, 1998).

У средишњем делу тих тзв. икона са Акатистом приказана је Богомајка или Богородичин празник, а у двадесет четири или двадесет пет малих сцена – према броју кондака и икоса, са кукуљем или без њега, приказују се основни догађаји из Богородичиног живота и догматске истине опеване у Акатисту. У горњем делу сваке од тих малих сцена наводи се на који се кондак или икос она односи и исписују се почетне речи тог текста. Нагласимо да сликање акатистне иконе није пуко илустровање, него стваралачки чин, о чему сведоче бројне иконе, које се разликују једна од друге. То говори о релативној слободи иконописца, који је после словесне иконе стварао своју, визуелну икону, једнако вредну као и сам текст (в. Лепакхин, 2002). За ову синтезу различитих видова црквене уметности В. Лепакхин такође налази богословско објашњење:

„Друго Лице Пресвете Тројице није само Реч, Логос, него и Лик невидљивог Бога, у Христу се подударају Реч и Лик, отуда и међусобна веза вербалног и визуелног у црквеној уметности” (Лепакхин, 2007).

Велика популарност коју овај жанр ужива и у наше време може се објаснити његовом разумљивошћу, невеликим обимом текста, одсуством дубоког богословствовања и наглашене интертекстуалности, својствене канонским богослужбеним текстовима, приступачношћу, могућношћу заједничког појања у храму, као и – пре свега – општим порастом религиозног расположења у православном словенском свету, препородом хришћанских морал-

них начела и православне традиције. Истакли бисмо као значајан разлог популарности акатиста и његову везу са руским и словенским фолклором уопште.

И словенском фолклору, и акатисту својствена је хероизација, прослављање духовне снаге, тежња ка једном хероју, одсуство ликова и описа који осликавају средину, необавезност мотивације поступака, наглашена динамика, одсуство сложене композиције итд. (в. Давыдов, 2002). К. Ф. Тарановски је указивао и на метричку сродност акатиста и руског фолклора, на унутрашњу везу молитвословног или духовног стиха са стихом руског сказа, као и са реторичким делима попут *Слова о ѿројасѣи руске земље и Молишве Данила Зайчочника* (Тарановский, 2000, стр. 257–274).

Почев од X века византијска хагиографија се све више приближавала световним жанровима – авантуристичком роману, херојској легенди, народној приповеци и белетристици уопште. Исти закључак се може извести и о руској акатистографији. Постајући, почев од средине XIX века, све више жанр масовне литературе и компензујући тако недостатак поетског начела у систему духовних жанрова, акатист је, донекле, прилагођавао поетику укусу епохе, естетским потребама масовног читаоца. Некада другостепене одлике овог жанра (приповедачка, поетска) ступају полако у први план, претећи да угрозе саме основе жанра – химнографску и реторичку (в. Чуркин, 2007).

Преписка духовног писца Св. Теофана Затворника, великога православног ерудите, са госпођом М. Д., женом широке културе која је и сама писала акатисте, најбоље илуструје проблеме поетике овог жанра крајем XIX века. Увиђајући да наглашена белетризација води профанисању жанра, Св. Теофан Затворник предлаже да јој се супротстави развијање оног дела акатиста који прославља свету личност: „Али ја једнако мислим да би форму акатиста требало учинити разноврснијом... тако да се цео акатист претвори у похвалну и молитвену песму прослављаној личности”. Даље Св. Теофан саветује да се возгласи Богородици „разместе према нашим духовним потребама: покајању, борби са страстима и чистоти срца, у којој је духовно савршенство”. Св. Теофан инсистира да се ови возгласи преузму из канона или Осмогласника – претходне химнографске литературе, „како би акатист постао права поучна књижица”, која би се читала „лако и течно” (према Чуркин, 2007).

Без обзира на донекле претрпљену модификацију поетике, акатист и даље остаје жанр тзв. литургијске књижевности. Иако

су неки духовни ауторитети, попут архимандрита Кипријана Керна, крајње песимистични када је реч о перспективи овог жанра, тврдећи како су готово сва дела осим Великог акатиста и још два-три „производ стваралаштва које је у опадању” (Керн, 1997), сматрамо да под будним оком духовне цензуре и савремена акатистографија може створити дела достојна свог еталона. О томе сведоче и бројни новији акатисти посвећени појединим светиљима или Богородичиним иконама.

Истина је, додуше, да састављачи акатиста често немају праву представу о структури жанра, да мешају форму и садржај икоса са кондацима, да сувишном осећајношћу унижавају достојанство духовног предмета, да не познају ни савремени матерњи, ни црквенословенски језик. Због таквих и сличних недостатака духовна цензура не би требало да одобрава штампање многих акатиста новијег датума.

У низу грешака везаних за употребу језика акатиста Попов је издвајао: присуство псеудословенизама, присуство руских речи са црквенословенским формама, присуство словенских речи у руском значењу, неупотребљавање двојине итд. (в. Попов, 1903, стр. 618–624).

У нашој средини, почев од акатистника Св. Аве Јустина, заживела је пракса састављања акатиста на српском језику. Разуме се, то није колоквијални српски језик, него језик високог стила, прожет црквенословенизмом, са специфичном синтаксом и честим инверзијама.

Традицији Руске православне цркве, међутим, није својствена употреба руског народног језика, него рускоцрквенословенског – у архаичнијој варијанти и, од средине XVII века – у новијој варијанти, познатој као „синодални црквенословенски” и ближе савременом руском језику. Духовна цензура се не противи употреби конструкција које су ближе руском језику него словенском под условом да акатистографи воде рачуна о узвишености и истанчаности израза.

У XX веку се појавило неколико акатиста написаних на руском народном језику, али су у њима ауторитети видели опасност по жанр, могућност профанације, те су потиснути из сфере широке употребе.

По речима високопреосвештенога Антонија (Ватковског), митрополита Петроградског, са акатистом као песмом надаћућа „могу се носити једино људи са високопоетским и уметничким талентима” (према Попов, 1903, стр. 449). Задовољавајући ака-

тист може сачинити само дубоко верујући хришћанин, добар психолог светих настројења, познавалац агиологије, историје цркве и структуре жанра. Творац акатиста мора поседовати и одговарајућа језикословна знања, особито мора познавати црквенословенски језик, који црквеној поезији даје карактер узвишености, духовности и светог достојанства. Језик акатиста не сме бити језик свакодневице, али, у исто време, треба да је јасан, чист, снажан, правилан, жив, истанчан и разумљив.

- ЛИТЕРАТУРА Гладышева, Е., Нерсесян, Л. (1998). *Словарь-указатель имён и понятий по древнерусскому искусству*. Преузето са <http://interpretive.ru/dictionary/444/word/>7.04.2010>.
- Давыдов, И.П. (2002). Специфика русского акафистографического наследия в свете религиозно-философской проблематики. *Вестник Московского университета*, № 56 (Серия 7, Философия No. 4), 275–281.
- Керн, Киприан архимандрит (1997). *Литургика. Гимнография и эртологи́я*. Москва: Крутицкое Патриаршее подворье. Преузето са <http://www.lib.eparhia-saratov.ru/new.xml> > 30. 11. 2008.
- Козлов, М.Е. (1992). Акафист как жанр церковных песнопений. Преузето са <http://otechnik.narod.ru/liturgika30.txt> > 7. 03. 2010.
- Козлов, М.Е. (2000). Акафист в истории православной гимнографии. *Журнал Московско Патриархии*, № 6, стр. 83.
- Лепяхин, В.В. (2002). Иконичность акафиста. Преузето са <http://www.portal-slovo.ru/art/35900.php> > 25. 05. 2010.
- Лепяхин, В.В. (2007). Иконология и иконичность. Преузето са <http://www.tjaarkemaas-arts.net/Assisi%20materials/FA91C093-AC72-45D7-9EF3-2EB67236DF6F.html> > 7. 04. 2010.
- Fr. Papadeas, G. (1980). *The Akathist Hymn Preceded by the Brief Compline*. Florida: Patmos Press: Daytonia Beach.
- Peltomaa, L. M. (2001). *The Image of the Virgin Mary in the Akathistos Hymn*. Leiden: Brill.
- Попов, А. (1903). *Православные Русские Акафисты*. Казань: Типо-литография Императорского Университета.
- Тарановский, К. Ф. (2000). *О поэзии и поэтике*. Москва: Языки русской культуры.
- Чуркин, А.А. (2007). Русский акафист середины XIX – начала XX века, как жанр массовой литературы/Доклад на Ежегодной межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов (СПбГУ). Преузето са <http://churckin.narod.ru/akafist.htm> > 10. 03. 2010.

АЛЕКСАНДРА В. ЙОВИЧ

ПРИШТИНСКИЈ УНИВЕРСИТЕТ С ВРЕМЕНИМ ПРЕБЫВАНИЕМ
В КОСОВСКОЙ МИТРОВИЦЕ, ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

РЕЗЮМЕ

АКАФИСТ КАК ЖАНР ЦЕРКОВНОЙ ГИМНОГРАФИИ⁶

Настоящая работа содержит толкование акафиста как жанра церковной гимнографии и указывает на его происхождение и развитие от прототипа до наших дней. Православные славянские акафисты описываются с точки зрения их содержания и даётся их возможная классификация по данному критерию. Потом рассматривается структура акафиста и проводится анализ его стилистических приёмов и выразительных средств, проиллюстрированный примерами из нескольких произведений данного жанра, написанных в разное время. Ясно подчеркиваются требования, которым акафист должен удовлетворять, чтобы духовная цензура его не отбросила.

Ключевые слова: гимнография, православный славянский акафист, кондак, икос, Святой Дух.

⁶ Рад је примљен 30. септембра 2013, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. децембра 2013.